

## OKKAZIONALIZMLAR VA NEOLOGIZMLARLAR: FARQLI VA O'XSHASH TOMONLARI

**Abduraximova Sofiya**

**NDU Tillar fakulteti 2-kurs talabasi**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15590262>

**Annotatsiya:** Ushbu maqoladagi zamonaviy tilshunoslikda muhim ahamiyat kasb etayotgan okkazionalizmlar va neologizmlar tahlillari haqida fikr bildiriladi. Maqolada har ikkala hodisaning leksik-semantik, stilistik xususiyatlari va imkoniyatlari haqida fikr bildiriladi. Hisobot, hujjat o'xshash va farqli misollar bilan asoslab beriladi. Neologizmlar asosan va tizimga shuni kirishga ega bo'lsa, okkazional birliklar esa individual, vaqtincha va kontekstual xarakterga ega.

**Kalit so'zlar:** Okkazionalizm, neologizm, yangi so'z, til yangilanishi, stilistik vosita, individual nutq, muallif uslubi, leksik tizim, semantik tahlil.

Zamonaviy tilshunoslikda yangi so'zlarning vujudga kelishi, ularning tizimga kirishi yoki faqat ma'lum nutqiy vaziyatda qo'llanishi muhim tadqiqot obyekti sifatida qaralmoqda. Bunday so'zlarning asosiy ikki turi mavjud: neologizmlar va okkazionalizmlar. Har ikkisi ham yangilik xususiyatiga ega bo'lsa-da, ularning paydo bo'lishi, qo'llanish doirasi va funksional yuklamasi jihatdan sezilarli farqlar mavjud.

XXI asrda til o'zgarishlariga tezlik bilan moslasha oladigan, madaniyat va texnologik taraqqiyot bilan uyg'unlashgan tildagi yangiliklar ko'plab so'zlarni paydo qildi. Shu bilan birga, ijodiy yondashuv, muallifga xos ifoda vositalari, reklama, internet va ijtimoiy tarmoqlardagi ixtirolar natijasida vaqtinchalik va kontekstga bog'liq yangi birliklar ham shakllanmoqda. Bularning ayrimlari vaqt o'tib normaga aylanadi, ayrimlari esa faqat individual nutqiy hodisa bo'lib qoladi. Til doimo rivojlanib boruvchi mavjudot bo'lib, u jamiyatdagi o'zgarishlar, texnologik taraqqiyot va madaniy siljishlarni aks ettiradi. Ushbu dinamik doirada til evolyutsiyasida ikkita lingvistik hodisa o'zining roli bilan ajralib turadi: okkazionalizmlar va neologizmlar. Garchi ular bir qarashda bir-biriga o'xshash bo'lsa-da, ular kelib chiqishi, qo'llanilishi va umr ko'rish muddati bilan tubdan farq qiladi. Ushbu ikki tushunchaning tahlili tilning so'zlovchilarning o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun qanday moslashishini yoritib beradi. Okkazionalizmlar ko'pincha ma'lum bir kommunikativ ehtiyojni qondirish uchun muayyan kontekstda paydo bo'lgan lingvistik ijodga ishora qiladi. Bular alohida holatlar uchun yaratilgan atamalar va odatda kengroq foydalanish uchun mo'ljallanmagan. Masalan, yangi biznes strategiyasini tavsiflash uchun korporativ yig'ilishda ishlab chiqilgan noyob atama bo'lishi mumkin. Bunday so'zlar ko'pincha ma'lum bir kontekstda aniqlik zaruratidan kelib chiqadi - noyob voqea, ma'lum bir adabiyot asari yoki o'ziga xos madaniy moment. Okkazionalizmlarning o'tkinchi tabiati, ularning o'ziga xos konteksti yo'qolgandan so'ng, ko'pincha leksikadan yo'q bo'lib ketishini ta'minlaydi va ularni kontekstga juda bog'langan qiladi.

Neologizm (yunoncha "neos" – yangi, "logos" – so'z) – tilda ilgari mavjud bo'lmagan, yangi tushunchani ifodalash maqsadida yaratilgan yoki boshqa til(lar)dan o'zlashtirilgan, hozirgi tilda faol ishlatilayotgan so'z yoki iboradir. Ular tildagi leksik yangilanishlarni ifodalaydi va muayyan ijtimoiy, madaniy, texnik rivojlanish bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Bundan farqli o'laroq, neologizmlar tilda paydo bo'lgan va kengroq qabul qilish va uzoq umr ko'rish imkoniyatiga ega bo'lgan yangi so'zlar yoki iboralardir. Okkazionalizmlardan farqli o'laroq,

neologizmlar tilga qo'shilib, ehtimol leksikaning doimiy qismiga aylanishini kutish bilan yaratiladi. Bular ko'pincha madaniy hodisalar, texnologik innovatsiyalar yoki ijtimoiy ongda o'zgarishlar natijasida tug'iladi. Masalan, "selfie", "heshteg" va "geymer" kabi atamalar neologizmlar bo'lib, ular zamonaviy foydalanishda sezilarli tortishuvlarga ega bo'lib, jamiyatdagi kengroq madaniy o'zgarishlar va o'zgarishlardan dalolat beradi.

Neologizmlar quyidagi guruhlariga ajratiladi:

1. **Leksik neologizmlar** – yangi so'zlar (masalan, "blogger", "fleshmob", "videoblog").
2. **Semantik neologizmlar** – mavjud so'zga yangi ma'no yuklash (masalan, "virus" so'zining kompyuterga nisbatan ishlatilishi).
3. **Morfologik neologizmlar** – yangi yasama so'zlar (masalan, "sotsiallashtirish").
4. **Fonetik neologizmlar** – talaffuzi yangicha bo'lgan birliklar.

Neologizmlar barqaror, tizimga kira olgan holda, ommaviy til vositasiga aylanishi mumkin. Ular ko'pincha ommaviy axborot vositalari, ilm-fan, texnologiya va siyosat orqali tilda mustahkamlanadi.

"Okkazonalizm bu muallif tomonidan muayyan nutqiy holat yoki estetik maqsadda yaratilgan, individual, vaqtincha qo'llanadigan til birligidir. Bu birliklar tilda barqaror emas, lekin muayyan matn yoki kontekstda muhim poetik yoki stilistik yuklama bajaradi.

Okkazonal birliklar quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

Muallifga xosligi;

Kontekstga bog'liqligi;

Adabiy tildan chetlashganligi;

Stilistik xususiyat (emotsional, ekspressiv) ga egaligi.

Okkazonalizmlar adabiyotda, ayniqsa, she'riyatda keng uchraydi. Ular muallifning tilga bo'lgan individual munosabatini, poetik mahoratini namoyon etadi. Okkazonalizm va neologizmlarning vujudga kelishi jarayonlari ham diqqatga sazovordir. Okkazonalizmlar ko'pincha vaziyatga qarab va o'z-o'zidan paydo bo'lsa, neologizmlar ko'pincha birikma, aralashish yoki qarz olish kabi tizimli lingvistik jarayonlar orqali paydo bo'ladi. Shu munosabat bilan, neologizmlar til bilan yanada tuzilgan aloqani aks ettiradi, ularning kundalik tilga potentsial integratsiyasini osonlashtiradi. Ushbu tuzilgan shakllanish neologizmlarning kattaroq auditoriya bilan rezonanslashiga imkon beradi, bu esa vaqt o'tishi bilan ularning qabul qilinishi va chidamliligiga olib keladi. Turli xilligiga qaramay, okkazonalizm va neologizmlar tilda ijodkorlik va moslashishni ifodalash vazifasida kesishadi. Ikkalasi ham insonning muloqotda zukkolik qobiliyatini ifodalaydi, bu odamlar qanday qilib yangi tajriba yoki tushunchalarni ifoda etishga intilishlarini namoyish etadi. Bundan tashqari, ikkala hodisa ham hayotimizning o'zgaruvchan voqeligiga javobdir, xoh bu yangi tajribalar uchun vaqtinchalik til belgilarini ixtiro qilish yoki doimiy ijtimoiy o'zgarishlarni qamrab oluvchi atamalarni o'rnatish orqali."<sup>1</sup>

O'xshashliklar:

1. **Yangilik xususiyati** – har ikkala birlik ham tilga yangilik olib kiradi.
2. **So'z yaratuvchanlik asosida vujudga keladi** – morfologik va semantik yasallash orqali.
3. **Ekspressivlik** – ayrim hollarda stilistik/emotsional yuklama bera oladi.
4. **Zamonaviylik** – har ikkisi ham zamonaviy til o'zgarishlarini aks ettiradi.

**Farqlari:**

| Ko'rsatkich              | Neologizm         | Okkazionalizm         |
|--------------------------|-------------------|-----------------------|
| Qo'llanish darajasi      | Ommaviy, barqaror | Individual, vaqtincha |
| Stilistik yuklama        | Har doim emas     | Har doim mavjud       |
| Kontekstga bog'liqlik    | Kam               | Kuchli                |
| Tizimga kirish           | Imkoniyat yuqori  | Juda kam hollarda     |
| Normativ tilga munosabat | Kirishi mumkin    | Odatda chetlashgan    |

Okkazionalizm va neologizmning ijtimoiy ta'siri ham e'tiborga loyiqdir. Vaqti-vaqti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan jamoalar yoki o'ziga xos kontekstlarni aks ettirishi mumkin, bu esa begonalar tushuna olmaydigan umumiy til orqali guruh ichidagi dinamikani kuchaytiradi. Ular o'zlarining noyob til amaliyotlari bilan ijtimoiy guruhlarni belgilab, o'ziga xoslik belgilariga aylanishi mumkin. Biroq, neologizmlar bu chegaralarni buzishga moyildirlar, chunki ular ko'pincha ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy platformalar va ommabop madaniyat orqali tarqalib, muayyan ijtimoiy kontekstlardan oshib ketadigan bir hil lug'atga olib keladi. Okkazionalizmlarning vaqtinchalik xususiyatiga qaramay, ular neologizmlarning rivojlanishi uchun katalizator bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ba'zi hollarda, tasodifiylik diqqatni jalb qilishi va kengroq qabul qilinishi mumkin, bu jarayonda neologizmga aylanadi. Ushbu evolyutsiya tilning ravonligini ta'kidlaydi va individual ijodkorlik jamoaviy til amaliyotiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Muayyan kontekstda aks-sado beradigan vaqti-vaqti bilan atama kengroq qo'llanilishi mumkin, o'zini ijtimoiy sohada qayta kashf etadi va leksikonda o'z o'rnini egallaydi. Bundan tashqari, tasodifiylik va neologizmlarni shakllantirishda texnologiyaning rolini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Raqamli aloqaning kuchayishi bilan yangi atamalarni yaratish va tarqatish keskin tezlashdi. Ijtimoiy media platformalari tezkor almashishni osonlashtiradi, bu esa tasodifiylikni ko'rishga va potentsial ravishda neologizmlarga aylanishiga imkon beradi. Misol uchun, internet tendentsiyalari davomida tug'ilgan atamalar tezda kundalik suhbatlarga kirib boradigan tilga aylanadi va texnologiya til evolyutsiyasiga bir necha darajalarda qanday ta'sir qilishini namoyish etadi.

Tilshunoslar neologizmlar va okkazional birliklarni turli yondashuvlar orqali o'rganadi:

**Deskriptiv** – qanday yaratilgani va qanday qo'llanayotganini tahlil qilish.

**Diskursiv** – nutqiy kontekstdagi vazifasini aniqlash.

**Sosiolingvistik** – qaysi qatlam tomonidan ishlatilishini o'rganish.

Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, neologizmlar va okkazional birliklar tildagi ijodiy jarayonning mahsulidir. Ular orqali tilning egiluvchanligi, zamon va tafakkurga moslasha olish qobiliyati namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, neologizmlar va okkazionalizmlar til taraqqiyotining ajralmas qismlaridir. Har ikkalasi ham tilga yangilik olib kiradi, lekin biri barqaror va tizimlashgan bo'lsa (neologizm), ikkinchisi esa muallifga xos, vaqtincha va kontekstualdir (okkazionalizm).

Neologizmlar tilni boyitadi, ijtimoiy va texnik jarayonlarni nomlaydi, til tizimida o'z o'rnini topadi. Okkazional birliklar esa estetik go'zallik yaratadi, muallif uslubini shakllantiradi va nutqiy o'ziga xoslikni ta'minlaydi. Kelgusida bu ikki turdagi birliklar orasidagi tafovut va o'xshashliklarni chuqurroq o'rganish, ularning zamonaviy o'zbek tilidagi roli va ahamiyatini aniqlash orqali tilshunoslikning nazariy hamda amaliy yutuqlariga erishish mumkin bo'ladi. Okkazionalizm va neologizmlar til ichida alohida vazifalarni bajarsa-da, ularning birgalikda yashashi til, kontekst va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatni ochib beradi. Ikkala hodisa ham inson ijodkorligi va moslashuvchanligini aks ettiradi, bu esa ma'ruzachilarga doimiy o'zgaruvchan lingvistik landshaftni boshqarishga imkon beradi. Ushbu tushunchalarni tushunish tilni ijtimoiy dinamika, kontekstual tajribalar va madaniy yutuqlar bilan shakllangan tirik mavjudot sifatida qadrlashimizni chuqurlashtiradi. Ularni o'rganish orqali biz nafaqat lingvistik evolyutsiya, balki kengroq inson tajribasi haqida ham ma'lumotga ega bo'lamiz.

### References:

#### Используемая литература:

#### Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarov, Sh. (2006). Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O'zMU nashriyoti.
2. Xudoyberganova, D. (2012). Lisoniy konseptlar va ularning milliy xususiyatlari. Filologiya fanlari doktori dissertatsiyasi. Toshkent.
3. G'afurov, N. (2020). "O'zbek tilida neologizmlar va ularning so'z yasashdagi o'rni." Filologiya masalalari, №1, 65–72-betlar.
4. Новиков, А. Н. (2001). Лингвистические аспекты неологизмов и окказионализмов. Москва: Наука.
5. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.